

Jan Błoński
(Poland)

Poor Poles Look at the Ghetto

Abstract: The text presents a translation of the highly debated canonical essay by the Polish literary historian Jan Błoński [1931–2009] (“Poor Poles Look at the Ghetto”). First issued in 1987, the essay focuses on the Polish-Jewish relations, which still challenge the Polish self-stereotypes about identity and history. Analyzing two of Czesław Miłosz’s verses published shortly after World War II, Błoński argues that the problematic image of the Polish-Jewish past results from the Polish (subconscious) feeling of guilt after the Holocaust and examines how confronting those feelings could be cathartic for the Polish collective.

Key words: Czesław Miłosz, Jan Błoński, Polish-Jewish relations, Holocaust, guilt

Ян Блонски
(Полша)

Бедните поляци гледат гетото

Чеслав Милош няколкократно казва необичайни думи относно дълга към пречистване, който тежи над полската поезия. Пречистване на родната земя, която е – цитирам: „обременена, окървавена, обезчестена“. Да обрмени може само чуждата кръв. Собствената кръв, кръвта на жертвата, подхранва спомена, буди печал, състрадание, уважение. Изисква памет, молитва, справедливост. Позволява също да се прости, макар това опрощение да не идва лесно. Другояче стоят нещата с чуждата кръв, която обаче е пролята в справедлива битка. Имаме право на необходима самозащита, но и това право е отстъпка; Христос е наредил на Петър да прибере меча в ножницата... Следователно всяка пролята кръв изисква рефлексия и покаяние, обаче не можем да кажем, че всяка обременява, обезчестява земята.

Милош не мисли нито за родната кръв, нито за кръвта на нападателите. Ясно е, че мисли за еврейската кръв, за геноцида, за който полският народ не е виновен, но който се е извършил на нашата земя и е белязал тази земя завинаги. Поезията, литературата – или по-общо, паметта, колективното съзнание – не може да забрави за този кървав и ужасяващ знак. Не може да се държи така, сякаш го е нямало... Обаче понякога се чуват (предимно млади) гласове, които не са развълнувани от този знак. Всъщност отхвърляме, казват, принципа на колективната отговорност... Ако е така, не трябва да се връщаме към онези въпроси, които необратимо са останали в миналото. Достатъчно е да порицаваме престъплението като цяло, така, както порицаваме всяка неправда, всяка несправедливост. Ще отговоря по следния начин – родният край не е хотел, в който е достатъчно да изчистим мръсотията след случайните гости. Той е построен преди всичко върху паметта, или, казано другояче, ние сме себе си благодарение единствено на паметта за миналото. Не можем да се разпореждаме свободно с това минало, макар че – като индивиди – не сме непосредствено отговорни за миналото. Трябва да го носим в себе си, макар че това може да бъде неприятно или болезнено. И трябва да се стремим да го пречистим...

Но как? Да пречистим полето на Каин, означава преди всичко да помним за Авел. Този Авел не е бил сам, живеел е в нашия дом (на нашата земя), тоест в общия дом на общата земя. Кръвта е останала по стените, проникнала е в земята независимо дали искаме, или не. Проникнала е в нашата памет, в нас самите. Така че трябва да пречистим самите себе си, да видим истината за себе си. Без това домът, земята, ние самите ще останем омърсени. Такъв е смисълът в думите на поета, ако ги разбирам добре. Във всеки смисъл така той вижда дълга си, сякаш призовавайки всички нас също да изпълним своето задължение.

Колко трудно е това, доказва известното стихотворение на Милош „Campo di Fiori“. То разказва за въртележката, която – по случайност, но колко значеща и странна случайност! – е поставена във Варшава, на площад „Крашински“, точно преди избухването на въстанието в гетото. Когато започва битката, въртележката не престава да функционира, продължава да привлича деца, младежи, минавачи.

Вятърът откъм горящите къщи
Носеше черни хвърчила,
Ловяха дрипи от тях във въздуха
Пътниците от въртележката.
Развяваше роклите на девойките
Този вятър от пламтящите домове,
Смееха се развеселените множества
В красивата варшавска неделя¹.

Милош сравнява „развеселените множества“ с римските прекупвачи, които – в момента след изгарянето на Джордано Бруно – се връщат към своите задачи, радвайки се на „розови морски дарове“, на „кошове с маслини и лимони“. И завършва с размисъл за „самотата на загиващите“, на която се противопоставя „словото на поет“. Само така то може, изглежда заявява, да „спаси“ това, което все още може да се спаси, а пък спасявайки го, пречиства нашата памет чрез бунта срещу преминаването и

забравата, която израства,
преди още пламъкът да е догорял.

Споменът и въздишката обаче не ни освобождават от образа на кладата сред пазара или на въртележката край гроба. Доказателство е последвалата съдба на стихотворението, което е често превеждано и цитирано. Неведнъж е разбираемо като обвинение. Преведено на иврит, може да звучи като аргумент за враждебното безразличие към ликвидацията на гетото... След години Милош разсъждава

дали наистина варшавската улица тогава беше такава. И беше, и не беше. Беше, защото край гетото се въртяха въртележки, но и не беше, защото в други моменти, на други места Варшава беше различна, така че не става въпрос за някакво обвинение.

Стихотворението, казва, е „публицистично“, тоест твърде еднозначно, твърде лесно позволява да се направят изводи. Нещо опростява, а опростявайки, успокоява... Още по-зле – поетът открива, че е написал „много неморално“ стихотворение. Защо? Защото, цитирам:

„е написано за умирането от позицията на наблюдателя“.

И наистина, това стихотворение е така написано, че този, който говори, тоест поетът, излиза невредим. Едни умират, други се забавляват, а пък той „запалва бунта“ със свое-

¹ Цит. по Ч. Милош, На брега на реката. Прев. В. Деянова. София: Балкани, 2011, с. 45-46.

то слово и се отдалечава, доволен, че е написал красиво стихотворение... Следователно след години чувства, че твърде лесно се е измъкнал. В сравнение с „ужаса“, както казва, писането се оказва „неморално“ – „Campo di Fiori“ не е успяло да преодолее „конфликта между живота и изкуството“. Милош добавя за оправдание, че стихотворението се е появило като „нормална човешка реакция в пролетта на 1943 г.“ и, разбира се, бихме се съгласили, че това е красива, благородна реакция. На този ужасен Великден то спасява, както някой хубаво е написал, „честта на полската поезия“. Обаче заедно с поета чувстваме, че последната дума не е изказана.

Може би тези поетически притеснения ще ни помогнат да разберем защо не можем да се справим с размислите над цялото полско-еврейско минало. Сега ще оставя литературата и ще се позова на личния си опит.

Всъщност не е съвсем личен, защото вероятно всеки, който е бил в чужбина – да кажем в Западна Европа, е чул въпроса, дали поляците са антисемити. Или по-точно – защо поляците са антисемити? Чувал съм този въпрос толкова пъти и толкова пъти съм се впускал в обяснения, че вероятно няма да сгреша, резюмирайки десетките такива разговори в един:

– Поляците антисемити ли са?

– Защо задавате така въпроса? Има поляци антисемити, има и филосемити, а има и такива, които не се интересуват изобщо от това, като всъщност те са все повече.

– Разбира се, има различни поляци, но аз питам за мнозинството от обществото. Поляците винаги са минавали за антисемити, надали това е случайност?

– Как така винаги? Все пак тогава, когато Англия, Франция и Испания са прогонвали евреите, те намират убежище именно в Полша!

– Със сигурност, но това е било отдавна, през Средновековието, тогава евреите са презирани навсякъде, но от средата на осемнадесети век, в модерна Европа, винаги е имало проблеми с полската нетолерантност.

– Но пък от края на осемнадесети век не е имало никаква Полша!

– Но го е имало полското общество, в което евреите не са могли да си намерят място, защо?

– Били сме под робство, трябвало е да мислим преди всичко за себе си.

– Именно. Защо не сте мислили за себе си заедно с евреите?

– Били са твърде много. Не сме имали училища, съдилища, институции. Евреите дори не са говорели на полски. Предпочитали са да учат немски, руски... Но просветените хора са говорели за асимилация, стараели са да приближат евреите до поляците!

– А защо не обратното? Евреите не са ли могли да останат евреи? Организирали сте погроми, незнайно защо?

– Първите погроми са се състояли в Украйна, провокирала ги е царската полиция...

И нататък:

– Когато сте извоювали независимостта си, съдбата на евреите изобщо не се е подобрила. Дори напротив, антисемитизмът е ставал все по-ожесточен...

– За двадесет години не може да се промени обществото, а освен това – не е ли било същото в цяла Европа? След Първата световна война сме приели много евреи от Русия, след 1934 г. – от Германия...

– Това може и да е истина, но сте се отнасяли към евреите като към граждани втора категория. А по време на войната сте спасили много малко.

– В Израел има място на паметта за хора, които са спасявали евреи, като тридесет процента от имената са на поляци.

– Но процентът на спасените евреи в Полша е нисък, най-нисък в Европа в сравнение с цялото население на страната.

– През 1942 г. във Варшава на осем поляци в града е имало четирима евреи. Как осем могат да укрят четирима?

– Именно поляците са разпознавали евреите и са ги предавали на немците. Или полицията, която все пак е била полска...

– Във всяко общество има няколко процента хора без съвест. Нямаме представа каква е била немската окупация в Полша. За укриването на един евреин са разстрелвали цели семейства, включително децата.

– Разбира се, така е било, но за конспирацията също са наказвали сурово, а пък всички са се занимавали с нея. След войната евреите не са искали да останат в Полша...

– Било им е трудно да живеят сред спомените.

– Трудно им е било да живеят сред поляците, които не са искали да им връщат магазините, жилищата, заплашвали са, убивали са, не сте ли слушали за погромите в Краков, в Келце?

– Погромът в Келце е бил политическа провокация.

– И какво? Дори да е бил провокация, тя все пак е намерила отзвук. Десет хиляди провокатори?

– Евреите неведнъж са умирали не защото са били евреи, а защото са били комунисти.

– А през 1968 г. затова ли са напуснали Полша, защото са били комунисти?

И така докрай или по-скоро без край. Дискусиите на историците изглеждат много сходно. Появяват се, по-точно документирани, същите тези мнения и събития, които се постарях да събера в моя (наполовина) измислен разговор. По тези въпроси съществува огромна мемоарна и историческа литература, за която в Полша имаме много бегла представа... А в същото време би трябвало да я познаваме дори само затова, че говори и за нас. В нея съществува голямо разминаване между мненията и изводите. Има книги, чиито автори не крият, че са ръководени от ненавист. Не можем обаче да ги пренебрегваме. Все пак са родени от лични преживявания, чиято автентичност няма как да поставим под съмнение. А освен това, дали в нашата литература не са многобройни изказванията, изпълнени с почти обезумяла ненавист към евреите?

Съществуват също много внимателни и – доколкото е възможно – обективни книги. Те припомнят старателно мисловните и материалните условия на полско-еврейското съжителство. Вземат предвид почти невъобразимото днес изостряне на окупационния терор, който довежда до морално подивяване на общността – не само на полската... Мълчаливо приемат в изводите си, че към нещастията на Централна Европа не може да се прилагат, да кажем, английски мерки. Когато небето се разпада, дори ритникът може да бъде доказателство за милост и съчувствие... Истината обаче остава трудна както за установяване, така и за приемане.

Преди две години слушах дискусията на чуждестранни и полски специалисти и трябва да кажа, че това беше много тежко преживяване. За нас, а също смятам и за евреите. Разбира се, бяха далеч от уеднаквяване на мненията. Но не това е целта на такива конференции. През цялото време мислех за това, което не беше казано там и което именно довежда дотам, че дискусиите – като цяло приятелски, се свързваха с неприятно усещане и страдание за всички. След това достигнах до извода, че това беше именно усещането за обременяване, омърсяване, обезчестяване, за което говори Милош.

Затова ще си позволя отново да се върна към поета. През 1943 г. Милош пише още едно стихотворение за разрушаването на гетото. То е по-малко еднозначно, може би дори трудно за разбиране? Започва от образа на разрухата:

Започва разпаряне, мачкане на коприна,
Започва трошене на стъкло, дърво, мед, никел, сребро, гипсови
Тавани, ламарини, струни, тръби, листа, кълбета, кристали

Докато:

Пропада в огъня покривът, стената от жар захапва основите.
Вече е само пясъчна, утъпкана, с едно дърво без листа
Земята

Градът е разрушен, останала е земята, пълна с отломки и парчета. Пълна и с човешки
тела. И в тази земя, по-скоро под земята:

Пробивайки си бавно тунел, напредва стражът – къртица,
малко червено фенерче, закрепено на челото,
Докосва телата на погребаните, брой, придвижва се по-нататък,
Различава човешката пепел по дългообразните изпарения,
Пепелта на всеки човек – по различния цвят на дъгата.

Трудно е да се каже коя е тази къртица. Тя е страж, може би страж на погребаните? Има
фенер, следователно вижда, във всеки случай вижда по-добре от умрелите. А сред тези
умрели се намира сякаш и самият поет или по-скоро този, който говори в това стихот-
ворение. И той лежи там и се бои. Бои се от къртицата. Странен, озадачаващ образ.

Боя се, така се боя от този страж, къртицата.
Клепачът му е набъбнал като на патриарх,
Преседял дълго време под светлината на свещи
В четене на огромната книга на битието.

Следователно тази къртица има чертите на евреин, седящ над Талмуда или Библията.
Вероятно Библията, защото по-скоро тя заслужава наименованието „огромната книга
на битието“.

Какво ще му кажа аз, евреинът от Новия Завет,
Чакаш от две хилядолетия завръщането на Исус?
Моето разнищено тяло ще ме изложи на погледа му
И ще ме преброи сред помощниците на смъртта:
Необрязаните².

Стихотворението е плашещо, защото е изпълнено със страх. Но в него има сякаш два
страха. Единият е страхът от смъртта, по-точно от това да те погребат жив, което всъщ-
ност се е случило на толкова хора, засипани в подземията и в мазетата на гетото. Но в
този първи страх има и втори страх – страхът от стража-къртица. Тази къртица се дви-
жи под земята, но сякаш и под нашето съзнание. Това е усещането за вина, която не ис-
каме да си признаем.

Погребан под руините, сред труповете на евреите, „необрязаният“ се бои, че ще
бъде преброен сред убийците. Следователно това е страх пред осъждането, ужасяващ
страх! Страхът на не-евреина, който гледа разрушаващото се гето, представя си, че би
могъл случайно да загине тук и тогава, в очите на къртицата, която може да различава
пепелта, ще изглежда като „помощник на смъртта“. И наистина, стихотворението е
озаглавено „Бедният християнин гледа гетото“. Следователно този християнин изпитва
страх пред съдбата на евреите, но също така – приглушен, укрит от самия него – страх
пред това, че ще бъде осъден. Осъден от кого? От хората? Не, вече няма хора. Къртица-
та го осъжда или по-скоро може да го осъди; тази къртица, която вижда добре и позна-

² Цит. по Ч. Милош, На брега на реката. Прев. В. Деянова. София: Балкани, 2011, с. 59–60.

ва „книгата на битието“. Собствената морална съвест осъжда (може да осъди) бедния християнин. И той би искал да се скрие пред къртицата-съвест, защото не знае какво да ѝ каже.

Милош, попитан какво означава тази къртица, избягва отговора. Отвърща, че е написал стихотворението спонтанно, а не „програмно“. Ако е така, още по-добре, стихотворението би било непосредствен израз на ужаса, който – както е в съня и в изкуството – ражда от себе си образи. Онагледява това, което не е напълно разбрано, което е било, а може би и още е в хората, а вероятно и в поета, но в неясна, замазана, приглушена форма. Четейки стихотворението, разбираме по-добре себе си, защото това, което е неясно, виждаме сякаш пред нас. Като всеки читател аз малко допълних, коментирах „Бедният християнин...“. Мисля обаче, че не съм много далече от чувствата на поета.

Но не само на поета. Сега се връщам към измисления разговор за антисемитизма. Той е, леко опростено, резюме на десетки спорове и полемики. Какво се откроява в него? В отговорите на моя синтетичен поляк може да се разпознае именно този страх, който се проявява в „Бедният християнин...“. Страхът да не бъде преброен сред помощниците на смъртта. Толкова е ужасен, че правим всичко, за да го отдалечим, за да не допуснем дори да се прояви. Четем или слушаме разсъждения за еврейско-полското минало и когато до нас се доближи събитие, факт, който не говори най-добре за нас, трескаво се стараем да го отслабим, обясним, пренебрегнем. Дори не е така, че искаме да го скрием или да отхвърлим, че се е случил. Все пак усещаме, че не всичко е било наред. Как обаче би могло да бъде наред? Съжителството на общностите – както и съжителството на индивидите – никога не е без недостатъци. Какво остава за толкова бурно, нещастно съжителство. Не можем обаче да говорим спокойно за него. Защото, съзнателно или несъзнателно, се боим от обвинение. Боим се, че ще се обади стражът-къртица и ще каже, поглеждайки в своята книга: Ах, вие също служехте на смъртта? И вие помагахте да убиват? Или поне – гледахте спокойно еврейската смърт?

Да помислим обаче справедливо – такъв въпрос трябва да се зададе. Трябва да го зададе всеки, който разсъждава над полско-еврейското минало, независимо от отговора, който ще даде. Но ние, съзнателно или не, не искаме този въпрос да се появи. Дистанцираме се от него като невъзможен, скандален. Та не сме били на страната на убийците. Та самите ние сме били следващите поред за пешите. Та, макар и не по най-добрия начин, но все пак, някак сме съжителствали с тези евреи, те пък също не са били без вина в нашите спорове. Затова трябва постоянно да напомняме за всичко това. Защото какво ще помислят другите за нас? Как ние самите ще мислим за себе си? Какво ще се случи с доброто ни име, с това на нашата страна, на нашето общество...

Това притеснение за „доброто име“ присъства постоянно в частните, а още повече в публичните изказвания по темата. Това доказва, че разсъждавайки за миналото, искаме да извлечем от тези разсъждения морална печалба. Дори когато осъждаме, искаме самите ние да останем извън всякакво осъждане, искаме да бъдем напълно чисти. Искаме да бъдем също – и единствено – жертви... Това притеснение обаче е подшито със страх, както в стихотворението на Милош, и този страх изопачава, деформира нашето мислене за миналото. Кое то също веднага усещат нашите събеседници... Не искаме да имаме нищо общо с ужасите. Обаче чувстваме, че те ни петнят, „обезчестяват“. Затова предпочитаме да не говорим за всичко това. Или говорим само за да отхвърлим обвинението. Обвинение, което не се появява често, но сякаш виси във въздуха.

Дали можем да се отървем от него? Дали можем да го предотвратим? Мисля, че – не, защото то всъщност е в нас самите. Ние самите се боим от къртицата, която дразни съвестта ни. Също така мисля, че няма да я прогоним. Или поне няма да я прогоним, забравяйки за миналото или заемайки защитна позиция спрямо него. Трябва съвсем

честно, съвсем справедливо да застанем пред въпроса за съотговорността. Няма какво да крием – това е един от най-болезнените въпроси, пред които трябва да се изправим. Обаче, смятам, трябва задължително да се замислим над него.

Пред този въпрос ние, като поляци, не сме сами. И това може да ни помогне. Не защото е по-лесно да се бием в гърдите с останалите. Не защото нашата вина ще се раздели така, че сякаш ще бъде смалена... По-скоро затова, че ще можем по-лесно да я разберем. Да разберем както нашата вина, така и това защо бягаме от нея. Неотдавна четохме за посещението, което Светият отец направи в римската синагога. Познаваме и църковните документи, в които – още по времето на Йоан XXIII – се разглежда отново и, да се надяваме, за последен път отношението на християните към евреите или по-скоро на християнството към юдаизма. В това изказване и в тези документи веднага впечатлява едно нещо. Те не се занимават с измерване на вините или разглеждане на (обществените, икономическите, интелектуалните или бог знае какви) причини, които са допринесли за това християните да гледат на евреите като на врагове, вредители или натрапници. Затова пък е заявено ясно, че християните (и Църквата) са сгрешили. Не са имали правото или причина да смятат евреите за „прокълнат“ народ, за народ, виновен за смъртта на Христос. Тоест народ, който „трябва“ да бъде отделен, изолиран, изключен от общността.

Ако това обаче се е случило, то е, защото християните са били твърде малко християни... Затова не се казва – ние „трябваше“ да се защитаваме, ние „не можехме“ да спасяваме или да се отнасяме към евреите като към братя. Не се припомнят дори фактите, които могат да представляват смекчаващите вината обстоятелства. А такива факти има. Все пак евреите (като монотеисти) не са обичани още от античността. През Средновековието религиозното единство е обединявало Европа, следователно не само евреите, а всеки, който е почитал Бога по друг начин или е почитал друг Бог, веднага е приеман за чужд... Всъщност Църквата като цяло е била по-толерантна от светските владетели. Но всичко това не променя същината на нещата. Следователно трябва да бъде подминато. По-скоро се подчертава, че църковната практика е стимулирала неприязънта към евреите и е поддържала тяхното унижаване и изолация... С една дума, съвременните документи не се стремят да избегнат миналото, не спорят за смекчаващите вината обстоятелства. Говорят ясно за пренебрегването на задълженията за братство и милосърдие. Останалото оставят на историците. Именно в това се състои християнското великодушие на тези изказвания.

Мисля, че в нашето отношение към еврейско-полското минало трябва да последваме този пример. Да престанем да се защитаваме, оправдаваме, спорим. Да подчертаваме какво не сме могли да направим – по време на окупацията или преди това. Да прехвърляме вината на политическите, обществените, икономическите условия. Да кажем първо – да, виновни сме. Приели сме евреите в своя дом, но сме им наредили да живеят в мазето. Когато са поискали да влязат в стаите, сме обещавали, че ще ги пуснем, ако престанат да бъдат ортодоксални евреи, ако се „цивилизоват“, както се е казвало през XIX в. – разбира се, не само в Полша. Така са мислели най-просветените умове, Ожешкова, Прус... Сред евреите са се намирали такива, които са били готови да послушат този съвет. Но тогава сме започнали да говорим за нашествието на евреи, за опасността, която ни заплашва, когато проникнат в полското общество! Започнали сме, както директно е написал Дмовски, да поставяме условия – като например това, че за поляци можем да признаем само тези евреи, които ще съдействат в ограничаването на еврейското влияние! Или другояче казано – тези, които ще се обърнат срещу близките си, срещу родителите си.

Накрая сме загубили дома си и в този дом окупаторът е започнал да избива евреите. Дали ние сме им помогнали солидарно? Колко от нас са приели, че това не е техен проблем! Подминавам обикновените престъпници, мисля за тези, доста на брой, които тихо са се радвали, че Хитлер ще ни реши еврейския „проблем“... Не сме могли дори да посрещнем и да уважим оцелелите, независимо от това, че са били огорчени, заблудени, може би и мъчителни. С една дума, вместо да спорим и да се оправдаваме, трябва първо да помислим за себе си, за собствения си грях или слабост. Именно такъв морален прелом е необходим спрямо полско-еврейското минало. Само той може постепенно да пречисти омърсената земя.

Това, което е лесно на думи, на практика обаче се оказва трудно. Все пак трябва да се промени общественото съзнание за проблема. Често искаме от евреите (или от техните приятели) по-внимателна и справедлива оценка на общото минало. Обаче трябва първо да признаем нашата вина и да помолим за прошка. И всъщност те чакат единствено това, ако чакат. Припомням си затрогващо изказване. Говорителят започна от твърдението, че отношението на много евреи към Полша напомня разочарована любов. Въпреки страданията и трудностите – продължи – еврейската общност е била наистина привързана към Полша. Все пак там е намерила дом и убежище, възможност да живее. Съзнателно или подсъзнателно са очаквали, че тяхната съдба ще се подобри. Че ще се намали бремето на унижението, че бъдещето ще бъде по-ясно. Случило се е друго. Нищо вече няма да се промени – завърши. Евреите нямат и не могат да имат никакво бъдеще в Полша. Затова ни кажете само – призова говорителят – че това, което се е случило, не е било по наша вина. Нищо друго не искаме. Но не можем да се откажем от такава признание.

От полската страна това означава приемане на вината. Но тук за последен път се появява стражът-къртица и пита: Цялата вина ли? А също така съвместната вина за геноцида? Вече чувам възгласите: Как така? Та ние не сме взели участие в геноцида, за Бога! Да, това е така, ще отговоря. Никой разумен човек не може да каже, че поляците – като народ – са взели участие в геноцида. Наистина, понякога се чуват такива гласове. И трябва спокойно да ги изслушаме, без да изпадаме в гняв, знак за паника. Все пак ги приемам, както и значителното мнозинство – за неверни. Защо тогава да се говори за геноцида? За съвместната вина?

Ще отговоря така – съучастие и съвместна вина, не е едно и също. Може да носиш тази съвместна вина, без да си взел участие в престъплението. Първо заради пренебрегването или недостатъчното противодействие. А кой може да каже, че в Полша то е било достатъчно? Именно защото не е било достатъчно, честваме и ограждаме с почит всички тези, които са поели този героичен риск... Макар че може да прозвучи странно, не е изключено тази съвместна вина поради пренебрегването да е по-малко важна за нашия проблем. Ако сме постъпвали по-мъдро, по-благородно, по по-християнски начин в миналото, може би геноцидът би бил по-малко вероятен, би бил вероятно затруднен и със сигурност би срещнал по-значителна съпротива. Или друго казано, не би заразил обществото (обществата), сред които се е състоял, с безразличие и подивяване.

Веднага се появява въпросът дали това може да се каже не само за поляците, но и за французите, руснаците, за цяла Европа, за цялото християнство? Разбира се, така е. Тази съвместна вина е наистина обща. Но няма как да отречем, че именно в Полша е имало най-много евреи (повече от две трети от евреите в света са „полски“ евреи, в този смисъл, че техните предци са живеели по земите на Жечпосполита преди триделбите). Поради това ние сме имали спрямо тях най-много морални задължения (дали те са били по силите ни, нека отсъди Бог и да преценят историците). Следователно за нас ев-

реите са били най-голям проблем, може дори да кажем – и предизвикателство или задача, която съдбата ни е поставила...

Да се върнем за кратко към литературата – по-добре от всеки друг това е разбрал Мицкевич. Мисълта и мечтите на най-великия ни поет са достигали и най-далеч в бъдещето. За разлика дори от повечето хора, които са били позитивно настроени спрямо евреите, Мицкевич смята, че „възрастният брат“ Израел трябва да се радва в Полша на същите права както останалите, като в същото време запази правото на своя религиозна и битова идентичност. Подобна е и позицията на Норвид, а доколкото може да се разбере, Словацки е мислел по същия начин... Следователно поне най-великите са били на страната на истината и справедливостта. Мечтата на Мицкевич е била наистина пророческа – сякаш е усещал, че само такъв обществен избор може да спаси (поне частично) евреите от унищожението, а пък нас от моралното падение... Това би бил наистина необичаен избор, месиански в истинското значение на тази дума. Обаче се случило друго, защото все пак трябва да признаем, че именно в Полша антисемитизмът става – особено през XX в. – особено мъчителен и яростен...

Дали е довел до участие в геноцида? Не. Когато се чете това, което е писано за евреите преди войната, когато се открие колко ненавист е имало в полското общество – често можем да се учудим, че след думите не са последвали дела. Но не са последвали (или са последвали рядко). Бог е възпрял тази ръка. Да, Бог, защото ако не сме взели участие в това престъпление, то е защото сме били още малко християни, защото в последния момент сме разбрали колко сатанинско е това начинание... Но това изобщо не ни освобождава от съвместната вина. Омърсяването, обезчестяването на полската земя се е състояло и върху нас все още тежи дългът към пречистване. Макар че, на това гробище, то се свежда вече до едно – до задължението да видим истината за нашето минало.

Превод от полски: Кристиян Янев

Преводът е направен по:

Włoński, J. *Biedni Polacy patrzą na getto*.

Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1994, pp. 10-23